

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ

REGARDING THE QUESTION OF THE LEGAL NATURE OF ELECTRONIC DOCUMENTS

Кульбашна О.А., к.ю.н.,

старша викладачка кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена питанню визначення правової природи електронних документів. Документ – це матеріальна форма відображення, поширення, використання і зберігання інформації, яка надає їй юридичної сили. Характерною особливістю документа є те, що він матеріалізується лише у писемній формі мовлення. Електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Обов'язкові реквізити – це обов'язкові дані в електронному документі, без яких він не матиме юридичної сили. Обов'язковим реквізитом є електронний підпис. Електронний документ характеризується змістом, контекстом і структурою. Він може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною. Ідентичні за документарною інформацією та реквізитами, електронні документи мають однакову юридичну силу є оригіналом можуть розглядатися як оригінали та відрізняються один від одного лише часом і датою створення.

Оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством. Наявність всіх обов'язкових реквізитів електронного документа встановлюються шляхом перевірки та підтвердження кваліфікованого електронного підпису та/або печатки відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги», зокрема, на вебсайті Міністерства цифрової трансформації України.

Властивістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія: один і той же електронний документ може існувати на різних носіях.

Доведено, що, електронний документ за своєю правовою природою є юридичним документом, який створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму, яка дозволяє відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприйняття його змісту людиною.

Ключові слова: юридичний документ, електронний документ, електронний цифровий підпис, оригінал електронного документа, копія електронного документа.

The article is devoted to the issue of determining the legal nature of electronic documents. A document is a material form of displaying, distributing, using, and storing information that gives it legal force. A characteristic feature of the document is that it materializes only in the written form of speech. An electronic document is a document in which information is recorded in the form of electronic data, including mandatory details of the document. Mandatory details are mandatory data in an electronic document, without which it will not have legal force. An electronic signature is a mandatory requirement. An electronic document is characterized by its content, context, and structure. It can be created, transmitted, stored, and converted by electronic means into a visual form. The visual form of presentation of an electronic document is the display of the data it contains by electronic means or on paper in a form which is suitable for the acceptance of its content by a person. Electronic documents have the same legal force, can be considered as originals if they are identical in documentary information and details, and differ from each other only in the time and date of creation.

The original of the electronic document must make it possible to prove its integrity and authenticity in accordance with the procedure defined by the legislation. The availability of all mandatory electronic document details is established by checking and confirming a qualified electronic signature and/or seal in accordance with the Law of Ukraine "On Electronic Trust Services" on the website of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine.

The property of an electronic document is that it is not rigidly bound to a specific material medium, the same electronic document can exist on different carriers.

It has been proven that, by its legal nature, an electronic document is a legal document that is created, transferred, stored, and transformed by electronic means into a visual form that allows the display of the data it contains, by electronic means or on paper, in a form suitable for perceiving its content by a human.

Key words: legal document, electronic document, electronic digital signature, original of an electronic document, a copy of an electronic document.

Постановка проблеми. Невід'ємними для українців стали електронні документи з близько 350 державних реєстрів, функціонування застосунку «Дія», дистанційна взаємодія в електронній формі з банками та іншими фінансовими установами, пенсійним фондом, податковою службою, електронні трудові книжки, тощо. У судочинстві суб'єкти права звично послуговуються доказами у вигляді електронних документів. Саме тому розуміння правової природи останніх є на часі, а науково-теоретичне обґрунтування юридичної сутності електронних документів сприятиме цьому процесу.

Аналіз останніх досліджень. Правове підґрунтя у напрямку діджиталізації практично усіх сфер нашого життя започатковане Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [1]. Інструментом обміну інформацією в цифровому просторі є електронні документи. Саме тому з метою масштабного переведення роботи органів виконавчої влади у електронну форму було прийнято постанову Кабінету міністрів України

від 17.01.2018 № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності», яка набула чинності 7 березня 2018 року [2]. Постанова визначає електронну форму діловодства як основну для державного сектора відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [3]. Фахівці різних суспільних галузей знань постійно фокусують свою увагу на вивченні поставленої нами проблематики питань щодо правової природи електронних документів [4–10]. Проте функціонування електронного документообігу подекуди викликає запитання, які потребують свого наукового осмислення, зокрема щодо правової природи електронних документів.

Метою статті є обґрунтування правової природи електронних документів за окремими різновидами з огляду на їх мультисуспільне правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Документ – це матеріальна форма відображення, поширення, використання і зберігання інформації, яка надає їй юридичної сили. Документ може фіксуватися не лише на папері, але й на

магнітних чи інших носіях, кіно-, відео- та фотострічки. Характерною особливістю документа є те, що він матеріалізується лише у писемній формі мовлення [11, с. 276]. Наголосимо саме на останній ознаці документа: за потреби буде важливим його проголосити для розуміння змісту документа тими людьми, які слабо бачать чи незрячі або передати текст жестовою мовою. Наприклад, при посвідченні правочину, як того вимагає Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [12] у випадку, коли клієнт має вади зору чи слуху. Це важливо в теперішніх умовах, коли тисячі українців зазнали ушкодження здоров'я і втратили повністю чи частково можливості комунікації, доступної здоровим людям.

Поширеною та зі своїм юридичним значенням є класифікація документів на оригінал і копії, термінові і звичайні, загальні і спеціалізовані, цілком таємні, таємні і для службового користування, рукописні і відтворені за допомогою різних приладів, публічні і приватні. В свою чергу деякі мають свою подальшу класифікацію, зокрема публічні поділяють на закони, укази, постанови, рішення, розпорядження, тощо.

Усі вищезазвані характеристики правової природи документа стосуються і електронних документів. Останні набули свого поширення на принципово новому рівні з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності» від 17 січня 2018 року, якою впроваджено електронний документообіг державного сектора [2].

Легальне визначення електронного документа містить Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [3], а саме що – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Обов'язкові реквізити електронного документа – це обов'язкові дані в електронному документі, без яких він не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили. Створення електронного документа завершується накладанням електронного підпису. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством. Так, обов'язкові реквізити первинних документів бухгалтерського обліку визначені в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Це: назва документу; дата складання; назва підприємства; зміст та обсяг господарської операції, одиницю виміру господарської операції; посади і прізвища осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення та за наявності накладеного електронного підпису чи печатки з дотриманням вимог законодавства про електронні документи та електронний документообіг [13].

Електронний документ характеризується змістом, контекстом і структурою. Зміст електронного документа – це текстові та графічні частини, що складають документ. Контекст електронного документа – інформація про зв'язки задокументованої інформації з фізичними або юридичними особами та іншими документами. Структуру електронного документа складають внутрішня структура, безпосередньо змістовна частина документа, та зовнішня – це структура середовища, в якому існує електронний документ (носії інформації, формат файлу тощо). Електронний документ містить метадані, тобто це дані, що пов'язані та стосуються електронного документа, містять інформацію про його соціальну визначеність та розуміння змісту, контексту, структури. Вони мають елементи юридичних, ділових, організаційних, процедурних доказів цілісності електронного документа та його автентичності для авторів, користувачів та дослідників. Метадані є обов'язковим елементом процесу зберігання електронного документа.

Згідно з ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [3] оригіналом електронного документа вважається електронний примір-

ник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [14]. У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу.

Оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством; у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, в тому числі у паперовій копії. Законом «Про електронні документи та електронний документообіг» передбачено, що електронний документ не може бути застосовано як оригінал: свідоцтва про право на спадщину; документа, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному оригінальному примірнику, крім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів та в інших випадках, передбачених законом. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною [3].

Процедура перевірки оригінальності електронного документа полягає у перевірці наявності всіх його обов'язкових реквізитів та його цілісності шляхом перевірки та підтвердження кваліфікованого електронного підпису та/або печатки. Перевірка та підтвердження кваліфікованих електронних підписів та/або печаток здійснюється з дотриманням вимог частини другої статті 18 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [14]. Підписати та перевірити документ на наявність підпису електронного цифрового підпису можна на вебсайті Міністерства цифрової трансформації України та на вебсайті Інформаційно-довідкового департаменту Державної податкової служби (підписати: czo.gov.ua/sign, askidd.gov.ua/sign; перевірити підпис czo.gov.ua/verify, askidd.gov.ua/verify).

Важливо також розуміти співвідношення і поєднання ведення електронного документообігу і в паперовій формі. В органах державної влади основною є електронна. Зокрема, типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну вказує, що основною формою провадження діловодства в установах є електронна. Документування управлінської інформації в установах здійснюється в електронній формі із застосуванням кваліфікованого електронного підпису, кваліфікованої електронної печатки та кваліфікованої електронної позначки часу, крім випадків наявності обгрунтованих підстав для документування управлінської інформації в паперовій формі, якими визнаються: документи, що містять інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої визначена законом; електронні документи, що не можуть бути застосовані як оригінал згідно з вимогами закону; документи, вимога щодо опрацювання яких у паперовій формі встановлена актами Кабінету Міністрів України [2]. Відповідно до п. 2.4 Правил ведення нотаріального діловодства нотаріальне діловодство включає, зокрема, ведення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій у паперовій та/або у визначеній Законом електронній формі, книг, журналів реєстрації (обліку). Наголошено, що електронний

документ не може бути застосовано як оригінал свідчення про право на спадщину документа, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному оригінальному примірнику, крім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів в інших випадках, передбачених законом [15].

Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [14]. У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожен з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу. Тобто за своїм сенсом, поняття «копія електронного документу» буде завжди нівельовано тією обставиною, що копії одного і того ж електронного документу завжди будуть ідентичні оригіналу. Отже, до електронних документів, підписаних (погоджених) із застосуванням кваліфікованого електронного підпису або засвідчених кваліфікованою електронною печаткою, вимагати відтворення візуального підпису або відбитка печатки незалежно від особливостей оформлення документів не допускається [16].

Примірник електронного документа на практиці необхідно відрізняти від електронної копії. Так, електронний документ надсланий кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожен електронний примірник вважається оригіналом електронного документа [3]. Тому той самий електронний документ, який зберігається на комп'ютері, флеш-накопичувачі, картці, диску, хмарному сховищі уважатиметься оригіналом електронного документа. Така позиція відповідає судовій практиці. Зокрема, постановою Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.03.2021 р. у справі № 554/5090/16-к розтлумачено, що один і той же електронний документ може існувати на різних носіях. Всі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення. Відповідно до приписів ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», у випадку його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожен електронний примірник вважається оригіналом електронного документа, де матеріальний носій є способом збереження інформації, який має значення тільки тоді, коли електронний документ виступає речовим доказом [17]. Тому, як зазначає Алла Сабадин, головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія [18].

Цивільний кодекс України також зазнав змін щодо письмової форми правочинів. Так, ст. 207 визначає, що він вчинений саме у такій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони, або надсилалися ними до інформаційно-комунікаційної системи, що використовується сторонами. У разі якщо зміст правочину зафіксований у кількох документах, зміст такого правочину також може бути зафіксовано шляхом посилання в одному з цих документів на інші документи, якщо інше не передбачено законом. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. Використання при вчиненні правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного, електронного або іншого

копіювання, електронного підпису або іншого аналога власноручного підпису допускається у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів, або іншим чином врегульовується порядок його використання сторонами [19].

Позиція Верховного Суду щодо сучасного функціонування письмової форми правочину у паперовій чи електронній формі уже сформувалася однозначно. Як зауважує, Максим Кондратьєв зазвичай, клієнти банківських чи небанківських установ трактують поняття «письмова форма» занадто буквально, вважаючи, що електронна форма не є письмовою, тому такі договори мають бути визнані судом недійсними [7]. Проте така думка невірна, вірно твердить, аргументуючи позицією вищих судів. Наприклад, у справі № 561/77/19 від 16.12.2020 р. Верховний Суд у складі колегії суддів першої судової палати Касаційного цивільного суду зазначив: «Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася (ч. 2 ст. 639 Цивільного кодексу). Частина 2 ст. 639 Цивільного кодексу передбачає, що договір, укладений за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем за згодою обох сторін вважається укладеним у письмовій формі. Аналізуючи викладене, слід дійти висновку, що будь-який вид договору, який укладається на підставі Цивільного або Господарського кодексів України, може мати електронну форму. Договір, укладений в електронній формі, є таким, що укладений у письмовому вигляді (ст.ст. 205, 207 Цивільного кодексу) [19]. Особливості укладення кредитного договору в електронному вигляді визначені Законом України «Про електронну комерцію». Електронний договір, укладений шляхом обміну електронними повідомленнями, підписаний у порядку, визначеному ст. 12 цього Закону, вважається таким, що за правовими наслідками прирівнюється до договору, укладеного у письмовій формі». Аналогічні висновки викладені у постановках Верховного Суду від 9 вересня 2020 р. у справі № 732/670/19, від 23 березня 2020 р. у справі № 404/502/18, від 7 жовтня 2020 р. у справі № 127/33824/19 [7]. Таким чином, електронна форма договору прирівнюється судами до письмової, проте з певними особливостями щодо укладення таких договорів. Сторони вільні обрати форму правочину, включно з електронною. Саме так здійснюється правозастосування ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» про те, що електронний договір не може бути визнаний недійсним виключно через те, що він має електронну форму [3].

Сторони трудових правовідносин все частіше послуговуються електронними документами, адже було Кодекс законів про працю України містить норми щодо дистанційного виконання роботи, щодо електронного кадрового документообігу, який все більше використовують підприємства. Так, ст. 29 Кодекс передбачає, що ознайомлення працівників з наказами (розпорядженнями), повідомленнями, іншими документами роботодавця щодо їхніх прав та обов'язків допускається з використанням визначених у трудовому договорі засобів електронних комунікаційних мереж з накладенням удосконаленого електронного підпису або кваліфікованого електронного підпису [20]. Саме тому, як зауважує Ганна Лисенко, у період дії воєнного стану у трудових справах працівник та роботодавець часто подають до суду фотографію (скріншоти) монітора комп'ютера, із телефону, з вайберу, із сайту, електронну переписку, відео або фото тощо, щоб довести факт трудових відносин, факт роботи при простоті або призупиненні дії трудового договору, ознайомлення працівника з наказами або іншими кадровими документами [21].

У Постанові від 21.12.22 р. Верховний Суд по справі № 299/2706/20 вказав, що працівниця написала заяву на звільнення за власним бажанням, через декілька днів відкликала своє звільнення шляхом надсилання електронної заяви на електронну пошту роботодавця, який все одно звільнив працівника. Працівник оскаржив звільнення до суду, надавши копії скріншотів про відправлення нею електронної заяви на електронні поштові адреси директора ТОВ, начальника відділу кадрів, керівника відділу фінансів, системного адміністратора, засвідчивши їх електронним цифровим підписом. Верховний Суд скасував рішення попередніх інстанцій, відмовив працівнику у позові, оскільки нею не надано доказів про одержання адресатами електронних повідомлень відправника, що є порушенням статті 11 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [22].

Правова природа електронних документів нерозривно пов'язана із можливістю доводити в суді фактичні обставини, які є важливими для встановлення істини й відповідно, захищати права та законні інтереси осіб. Тому і в науковій літературі, і в узагальненнях судових інстанцій фокус уваги спрямований на докази щодо оригіналів, копій електронних документів з огляду на вимоги процесуальних норм. Полонська О.Ю. доводить,

що електронні докази – це інформація, яка містить дані про обставини, що мають значення під час розгляду тієї чи іншої справи, в електронній формі (відеозапис, звукозапис, голосове повідомлення, текстові повідомлення, вебсторінки тощо). Дослідниця зауважує, що такий вид доказів, з огляду на розвиток технологій у суспільстві, є досить прогресивним та позитивним у цивільному судочинстві, але й потребує роз'яснення в питаннях подання, оформлення та дослідження електронних доказів; засвідчення електронних копій електронного доказу; критеріїв визнання електронного доказу оригіналом, тощо. Поділяємо те твердження автора, що усунення зазначених прогалин дозволить спростити процедуру використання електронних доказів як засобу доказування в цивільному судочинстві [8, с. 90].

Висновки. Електронний документ за своєю правовою природою є юридичним документом, який створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму, яка дозволяє відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприйняття його змісту людиною. Електронна форма документа прирівнюється судами до письмової, проте з певними особливостями щодо створення таких документів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 20.03.2024).
2. Деякі питання документування управлінської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n593> (дата звернення: 20.03.2024).
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV / *Верховна Рада України*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP180055?an=26&ed=2018_01_17 (дата звернення: 20.03.2024).
4. Барбашин С. Електронні документи: використання у господарській діяльності та суді. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/elektronni-dokumenty-vykorystannya-u-gospodarskij-diyalnosti-ta-sudi>
5. Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 33(1). С. 37–49. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-33-1-37>
6. Смаль І. А. Проблемні аспекти застосування електронних доказів у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 226–232. URL: https://msfz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/FZ002690
7. Кондратьєв М. Онлайн-кредит: що про це думає ВС? *Юридична Газета online*. 11 березня 2021. № 5 (735). <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/onlaynkredit-shcho-pro-ce-dumae-vs.html>
8. Поклонська О. Ю. Особливості застосування електронних доказів у цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2021. С. 89–91. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/22.pdf
9. Токарчук Л. М. Судові докази та їх форма в цивільному процесі України: перспективи змін у Конституції. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 50–58. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f487bc7-53ac-4685-bb99-58b74d19faf5/content>
10. Верес І. Правова природа смарт-договору. Підприємництво. Господарство і право. 9/2020.С. 15–18. URL: <http://pgpjournal.kiev.ua/archive/2020/9/4.pdf>
11. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка*. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2. 784 с. Т. 2. К.: «Українська енциклопедія», 1999. 741 с.
12. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції від 22.02.2012 р. № 296/5 / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
13. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
14. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 29.03.2024).
15. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства. Наказ Міністерства юстиції України 22.12.2010 № 3253/5 / Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
16. Чим юридично та технічно відрізняється оригінал і копія електронного документа? URL: <https://instaco.com.ua/riznytsia-mizh-kopieiu-ta-oryginalom-elektronnogo-dokumenta>
17. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.03.2021 р. у справі № 554/5090/16-к (провадження № 51-1878кмо21) URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96074938>
18. Сабадин А. Як подати електронний доказ аби його прийняли? URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/yak-podat-elektronniy-dokaz-abi-yogo-priynali.html>
19. Цивільний кодекс України: Закон України| від 16.01.2003 № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
20. Кодекс законів про працю України: Закон України від від 10.12.1971 № 322-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
21. Лисенко Г. Електронні докази в трудових справах. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/elektronni-dokazi-v-trudovix-spravax>
22. Постанова Верховного Суду від 21.12.2022 у справі № 299/2706/20 (провадження № 61-3594св22) щодо дати звільнення URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108260226>